

Kutsal Rantlar

Murat ÇOKGEZEN*

85

Piyasa

Adam Smith, 1776 yılında yayınlanan *Ulusların Zenginliği* isimli ünlü kitabında şunları yazıyor: "Aynı işi yapan insanlar sıklıkla biraraya gelirler. Biraraya gelmelerinin amacı eğlenmek bile olsa sohbet kamu aleyhine bir kumpas ya da fiyatları yükseltme plânlarıyla son bulur".² İşadamlarının kârlarını arttırmak için verimliliklerini arttırmak yerine daha kolay bir yöntem olan fiyat anlaşmalarına gitme eğilimlerini dile getiren bu ifade, günümüzde de, piyasalarda çok yaygın görülen bir davranışı tasvir etmektedir. İşadamları rekabet etmektense işbirliğine gitmeye eğilimlidirler. Çünkü, aynı malı üretenler arasında başlayacak fiyat rekabeti tüketicileri memnun etse de, maliyetlerini aynı ölçüde düşüremeyen firmaların kârlarının azalmasına, hatta piyasadan silinmelerine yol açacaktır. Rekabet yerine anlaşmaya gitmeleri durumunda ise, gelecekleri konusunda gereksiz yere endişe etmeyecekler, maliyetlerini düşürmek için bir sürü para ve mesai harcamak zorunda kalmayacaklardır.

İşadamlarının işbirliğine gitme davranışı yüzyıllardır değişmese de, tüketicilerin bu tip işbirliklerine bakışı önemli ölçüde değişmiştir. İşbirliğinin kendi refahlarını aşındırdığını farkederek ve eskisine göre daha örgütlü olan tüketiciler, hükümetlerini işadamlarının kendileri aleyhine örgütlenmelerini engellemeye yönelik kararlar almaya zorlamıştır. Bugün piyasa ekonomisinin belirli bir olgunluğa ulaştığı her ekonomide piyasalardaki rekabeti ortadan kaldırmaya yönelik davranışlara karşı yaptırımları düzenleyen kanunlar ve bu kanunları uygulayan kurumlar mevcuttur. Türkiye'de de 13 Aralık 1994 tarihinde 4054 Sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun yürürlüğe konmuş, Kanun'un uygulanması için oluşturulan Rekabet Kurumu da 1997 yılında faaliyete başlamıştır. Bu kurum rekabeti bozacak firma davranışlarını izlemekte, engellemeye çalışmakta ve gerekirse rekabeti engelleyen firmaları cezalandırmaktadır. Kurumun web sitesindeki örnek kararlardan birinde, çimento üreticilerinin kartel oluşturma çabalarına ilişkin yapılan inceleme sonucunda alınan karar şu kelimelerle ifade edilmektedir:

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü. (mcokgez@marmara.edu.tr.)

1 Smith'den aktaran, M.Friedman, "The Sources of Monopoly", *The Market Economy: A Reader*, Ed. J. L. Doti ve D.R.Lee, Roxbory Publishing Company, California, 1991, s. 105.

Yapılan soruşturmalar sonucunda, çimento üreticilerinin Ege, Marmara, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgelerinde yapacakları satışları anlaşma yoluyla önceden tespit etmek suretiyle açıkça pazar paylaşımına gittikleri anlaşılmıştır. Soruşturma kapsamındaki teşebbüsler tarafından, iç pazardaki kârlılığı korumaya yönelik bir ihracat karteli oluşturulduğu belirlenmiştir. Soruşturma sonunda, "klinker fazlalığı" olarak nitelenen ürünün, yapılan anlaşmalar yoluyla zorunlu olarak ihracata tâbi tutulduğu ve fabrikaların bulunduğu merkezlerin ve yakın çevresinin oluşturduğu yoğun talep bölgelerinin, o bölgelerde bulunan fabrika ya da fabrikalara terkedilmesi suretiyle, bu bölgede fiyat ve diğer satış koşullarının rekabetçi bir yapıdan çok uzak, âdeta tekeli bir ortamda belirlenmesine yol açan bir coğrafi pazar paylaşımına gidildiği tespit edilmiştir. Teşebbüsler aralarındaki anlaşmalarla, bu bölgeler dışında kalan yerlerde de hangi fabrikanın ne kadar satış yapacağını veya söz konusu yerleşim biriminde yapılacak satışlardan kimin ne kadar pay alacağını ve tüm bölge düzeyindeki fiyatları birlikte belirlemişlerdir. Ayrıca bu teşebbüslerin, bayilerin bölgelerarası ticaretini engelleyici anlaşma niteliğindeki uygulamaları olduğu tespit edilmiştir. Kurul bu davranışları Rekabet Kanunu'nun 4. maddesine aykırı bularak çimento şirketleri hakkında idarî para cezası verilmesini karara bağlamıştır.²

Bu metinden de anlaşılacağı üzere, çimento üreticilerinin pazar paylaşımı ve fiyat belirleme çabası Rekabet Kurumu tarafından farkedilmiş ve cezalandırılmıştır. Mevcut yasalar sebebiyle bu tip işbirliği davranışları gizli olarak gerçekleşmektedir. Bu yüzden işbirliklerin tesbit edilmesi ve ispatlanması çok zordur. Mahkemelerin bu tip davaları karara bağlaması bazen yıllar sürmektedir. Tüm zorluklara rağmen, Rekabet Kurumu (ya da diğer ülkelerdeki başka kurumlar) piyasalarda rekabetin tesis edilmesi ve sürdürülmesi için her türlü çabayı göstermektedir.

Rekabeti bozanlar ile bunu sürdürmeye çalışanlar arasındaki amansız mücadele sürerken bazı hizmetleri üretenler kolaylıkla fiyat anlaşmalarına gidebilmekte ve bunu gizlemeye gerek duymadıkları gibi, gazeteler aracılığıyla ilân dahi edebilmektedirler. Örneğin, 18.06.2003 tarihli *Yeni Şafak* gazetesinde Türk Dış Hekimleri Birliği tarafından açıklanan yeni asgarî ücret tarifesine göre, 1 Temmuz 2003'ten itibaren bir dış çekiminin, İstanbul, Ankara ve İzmir'de 46 milyon 20 bin, Konya ve Bursa'da ise 38 milyon 468 bin liraya yükseleceği haberi yer almaktadır. İlgilenenler benzer haberleri tüm gazetelerde farklı serbest meslekler için bulabilirler. Tabipler Odası, Serbest Muhasebeciler ve Malî Müşavirler Odası vb. kurumlar her yıl ilgili serbest meslek erbabının hizmetleri için uygulayacakları asgarî ücret düzeylerini belirlemekte, onların daha düşük ücretlerden hizmet vermelerini engellemektedirler.

Meslek örgütlerinin rekabeti önleyici bir başka davranışı, piyasaya yeni girişlerin kısıtlanmasıdır. Eczacılar ilaç satışının eczacılık diplomasına sahip olmayan kişiler tarafından yapılmasını sürekli engellemektedirler. İlâve hiçbir bilgi ve yetenek gerektirmeyen ilaç satış tekeli eczacılık diploması sahiplerine ciddi rantlar sağlamaktadır. Hâlbuki, eczacılık diplomasına sahip bir kişi, ilaç satışından hiçbir farkı olmayan bakkallık mesleğini yerine getirebilmekte ve bakkallar hiçbir zaman kanunlara eczacıların bakkallık yapmasını engelleyecek bir madde koyamamaktadırlar.

2 <http://www.rekabet.gov.tr/kartel.html>.

Teknik ilerlemeler bazı işleri o kadar kolaylaştırmaktadır ki, bazı uzmanlık dalları giderek önemini yitirmektedir. Örneğin, işletim sistemi olarak DOS'un yaygın olduğu dönemde DOS komutlarını ezberleyenler şirketlerde "bilgisayarcı" olarak istihdam edilmekteydiler. Bu komutları öğrenmek için insanlar özel eğitimler almaktaydılar. Windows'la birlikte okuma-yazma bilen ve ortalama zekâya sahip herkes bilgisayarları kullanmaya başladı ve "bilgisayarcılar" işlerini (ya da rantlarını) kaybettiler. Benzer biçimde, bugünkü elektronik cihazlar sayesinde bu konuya aşina olan herkes kolaylıkla göz bozukluğunun türünü ve derecesini öğrenebilmektedir. Ancak, göz hekimleri, optisyenlerin bu tip teşhisler koymasını engellemektedirler.

Yine yakın geçmişte kurulan Serbest Muhasebeciler ve Mali Müşavirler Odası'nın ilk işi üniversite mezunu olmayanların ve Oda tarafında yapılan sınavı geçemeyenlerin serbest muhasebecilik ya da müşavirlik yapmasını engellemek oldu. Hâlbuki, daha önceden üniversite mezunu olmayanlar bu işi yapabilmekteydi. İşin niteliği değişmediğine göre, ne değişmişti ki üniversite mezunu olmayanlar artık muhasebecilik yapamıyorlardı?

Neden çimentocular yaptığında suç olan davranışlar doktorlar ya da muhasebeciler yapınca suç olmaktan çıkmaktadır? Ucuz ve kaliteli çimento almak tüketicilerin hakkı iken, ucuz ve kaliteli sağlık hizmeti almak hakları değil midir? Serbest meslek erbabının bu tip işbirliğine ve üyelerine rant yaratmaya yönelik davranışları neden hoş görülmektedir? Rekabet Kurumu (ya da diğer ülkelerdeki benzeri kurumlar) bunlara karşı neden hiçbir şey yapmamaktadır?

Bunun gerekçesi olarak bu meslek gruplarının ürettiği hizmetlerin niteliği itibarıyla denetlemeye tâbi olmaları ve bunun denetiminin meslek örgütleri tarafından yapılması gereği öne sürülür. Fiyat sınırlamaları da aynı gerekçeyle meşrulaştırılır. Belirlenen fiyatin altında bir fiyata yapılan, belirli diplomalara sahip olmayan kişilerin vereceği hizmetler yeterli niteliklere sahip olmayacaktır. Bu ayırımları tüketiciler farkedemeyecekleri için bunu denetleme görevi Odalara verilmiştir.

Peki bu düzenlemeler Türkiye'de tüketicilerin daha iyi enforme olmalarını ve hizmetlerin kalitesini arttırmış mıdır? Hayır. Hastalar hâlâ geçmiş deneyimlerine ya da arkadaşlarından duyduklarına göre doktorlarını seçmektedir. Bazı doktorların kazançları ise bilgi ve yetenekleri ile değil devlet kurumlarındaki görevleri ile bağlantılıdır. Devlet kurumlarında yatarak tedavi görmenin yolu ilgili doktorun muayenehanesinden geçmektedir. Yanlış tedaviden ceza alan ya da meslekten men edilen doktor sayısı ise bir elin parmaklarını geçmez. Tüm bunlar herkesin malumuyken Tabipler Odası birçok hastanın devlet hastahanesinde hiç tedavi olamaktansa ucuz bir doktora gitmek isteyebileceği ihtimalini görmezden gelmektedir. Devlet hastahanelerinde en büyük yığılmaların göz polikliniklerinde olması sebebiyle doktorlar hastalarına sadece bir-iki dakika ayırabilirken, optisyenler gibi ara kadroların bazı basit göz bozuklukları ile ilgilenmeleri engellenmektedir.

Eczacılar kendilerinden başkasının ilaç satmasını "halkın sağlığı ile oynamak" olarak yorumlamakta, ancak herkes birçok eczacının diplomalarını başkalarına kiraya verdiğini ve evde oturarak para kazandığını bilmektedir. Diğer taraftan, her yıl yüzlerce öğrenci ileride bakkalık yapmak üzere halkın cebinden eczacılık eğitimi görmektedir.

Muhasebeciler Odası mesleğe girişleri kısıtlamak için, adayları, üniversitede okudukları ve başarılı oldukları derslerden yeniden sınava tâbi tutmaktadır. Bu durumda bir öğrencinin belirli bir konudaki uzmanlığa sahip olup olmadığını tescil eden üniversite mi yoksa odalar mıdır? Odalarsa, neden eğitim işini üniversiteler üstlenmiştir? Ayrıca hayatında bilanço görmemiş öğretim üyelerine Muhasebeciler Odası sınava girmiş ve başarılı olmuş adaylarla aynı olanakları sağlamaktadır. Bu kanundan sonra Türkiye'deki şirketler, maliyenin gelirleri açısından ne değişmiştir? Bu değişikliklerin ne kadarı yeni uygulama ile ilgilidir?

Bir müteahhit ya da mühendis de bir bakışta herhangi bir paket çimentonun kalitesini değerlendiremez. Ancak geçmiş deneyimlerine ya da diğer meslekdaşlarının izlenimlerine göre belirli bir çimento markasında karar kılar. Ama çimento üreticileri bu gerekçeyle asgarî çimento fiyatı belirleme hakkına sahip değilken, nasıl oluyor da bazı meslek kuruluşları rekabeti kısıtlayıp üyelerine rant sağlayabilmektedirler? Sanırım bunun en önemli sebebi bu tip mesleklerin toplumsal satülere kaynaklanmaktadır. Örneğin, hekimlik –nedense- hep kutsal meslek sayılmıştır. Eh, kutsal kişilere dokunmak da fanilerin işi değildir. Daha genel olarak ise, bu mesleklerin sahipleri daha iyi eğitim görmüş kişiler oldukları için örgütlenme olanakları diğerlerine göre daha fazladır. Bunu da en iyi şekilde kullanırlar.

Ayrıca, biz bilgisayar mühendislerinin de hizmet kalitelerini değerlendiremiyoruz ancak bilgisayar mühendisleri bir asgarî ücret belirlemiyor. Bunun sebebi ise arz ile ilişkilidir. Bilgisayar mühendislerinin sayısı az olduğu için aralarında gelirlerini düşürecek bir rekabet söz konusu değildir. Ancak bir meslekte arz arttıkça rekabet de artacak, gelirler düşecektir. Bu durumda meslek örgütleri aracılığıyla sektöre girişler sınırlanacak ya da üyelere yeni rant kaynakları yaratılacaktır. Yani, ileride, bilgisayar mühendislerinin sayısı arttıkça, onlar da mesleğe girişleri sınırlamak, bazı işlemlerin bilgisayar mühendislerine onaylatılması gibi yeni rant kapıları yaratmak için kendilerine "kutsal" birtakım gerekçeler bulacaklardır.